

YETKİN DÜŞÜNCE

Hakikatin kaynağına yolculuk

Sayı: 4 / Yıl: 1 / Ekim-Kasım-Aralık / 2018

İmtiyaz Sahibi

İlimyurdu Yayıncılık ve
Eğitim Hiz. Ltd. Şti. adına
Latif Kınataş

Genel Yayın Yönetmeni

Mustafa Tekin

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Muhammet Çelik

Satış-Pazarlama-Abone ve Dağıtım

Yasin Demir
yasin@yetkindusunce.com

Kapak Tasarım

Ömer Faruk Yıldız

Mizanpaj

Mehdi Yılmaz

Yönetim Yeri Adresi:

İlimyurdu Yayıncılık ve
Eğitim Hiz. Ltd. Şti.
Molla Gürani Mah.
Akkoyunlu Sk. No: 36
Fındıkzade, Fatih / İSTANBUL
Tel : +90 212 533 05 35
Faks : +90 212 631 53 69
e-mail: info@yetkindusunce.com
Web : www.yetkindusunce.com

Basım Yeri:

Enes Basın Yayın ve
Matbaacılık Ltd.Şti.
Litros Yolu, Fatih Sanayi Sitesi
No: 12/210 Topkapı / İSTANBUL
Tel: +90 212 501 47 63

Abonelik (Yıllık 4 Sayı)

Bireysel: 100 TL
Kurumsal: 150 TL
Fiyatı: 20 TL

ISSN: 2602-4365

Yayın Türü: Yerel Süreli - (3 Aylık)

Yayın Kurulu

Adnan Demircan
Fatih Yaman
Kadir Canatan
Latif Kınataş
Muhammet Çelik
Mustafa Tekin
Nuri Yılmaz

Danışma Kurulu

Ahmet el-Katip
Ali Köse
Ayşe Yaşar Ümütlü
Celal Türer
Celeleddin Çelik
Davut Dursun
Dursun Çiçek
Hasan Onat
Hüseyin Karaman
İhsan Toker
İlhami Güler
İsmail Taş
Lütfü Sunar
M. Mahfuz Söylemez
M. Ali Büyükkara
M. Muhtar Şankıti
Mehmet Azimli
Mustafa Çevik
Mustafa Öztürk
Osman Güman
Ö. Mahir Alper
Sönmez Kutlu
Şaban Ali Düzgün
Şinasi Gündüz
Ümit Aktaş
Vejdî Bilgin
Yıldız Ramazanoğlu

Her hakkı mahfuzdur. YETKİN DÜŞÜNCE'deki yazıların izin alınmadan veya kaynak gösterilmeden her türlü ortamda çoğaltılması yasaktır. Yayımlanan yazılardan, yazarlar sorumludur.

Ahlakın Kök(en) Değeri Olarak İman

Şaban Ali DÜZGÜN
Prof. Dr./Ankara Üniversitesi

İmanı hem anlam
hem de anlama arayışı
olarak gördüğümüzde,
ahlaka/eyleme
dönüşemeyen salt dilsel
ikrarın yüzeyselliği
kendiliğinden ortaya
çıkacaktır.

1. Ahlakı Gerektiren Bir Değer Olarak İman

İmanın hem ahlakı hem de ibadeti sonuç olarak doğuran bir kök(en) değeri vardır. İmanın Allah'la bir bağlılık/akit/akide/sözleşme ilişkisi olduğunu düşündüğümüzde bu akdin/misakın/sözleşmenin hem ahlaka hem de ibadete dönük sonuçlar doğurmasının gerekliliği ortadadır. Bunun için de Kur'an'da Mü'minlerin, Allah'ın haram kıldığı cana kıymamak gibi hukukî ve ahlakî eylemleri,¹ oruç tutup namaz kılmak gibi ibadetleri de² bu imanlarının gerekli tamamlayıcıları olarak yerine getirdikleri beyan edilir.

1 Furkan 25/68.

2 Tevbe 9/112.

Simetrik bir ilişkiyi içeren bu akdin şartları, insan varlığının *bedensel, zihinsel ve duygusal* bütünlüğü dikkate alınarak konulmuştur. Kur'an'ın, "imanın salt dilsel bir ifade olmaktan kurtarılıp kalbe eriştirilmesi"³yönündeki talebi, imanın salt bir *itaat* ilişkisi olmayıp tatmini / *itmi'nanı* da içerdiğini gösterir.

"Bedeviler, "Biz imana erdik" derler. De ki: "Siz (daha) imana ermediniz. 'Biz teslim olduk' demeniz daha doğrudur; çünkü (gerçek) inanç henüz kalplerinize girmiş değil". Ama Allah'a ve Elçisi'ne itaat ederseniz O, amellerinizden bir şey eksiltmez. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, bir rahmet kaynağıdır."

Dilsel olarak gösterilen teslimiyet, 'insanların amellerinin boşa gitmemesini garantiye almaktadır.'⁴ Kur'an bu teslimiyeti, 'itaat/ boyun eğme' olarak görmekte ve zihnen tasdik, kalben tatmin yaratmayan böyle bir yüzeyselliği eleştirmektedir: "Allah'a ve resulüne itaat ederseniz, Allah amellerinizden bir şey eksiltmez..."⁵ ayeti, **itaat** ile **iman** arasındaki büyük farka dikkatimizi çeker. İtaat etmek, bir aidiyet ikrarı ve kabullenilme talebi olarak iş görebilir. Ama bu dilsel beyan, kalbe ulaşıp gerçek bir imana dönüşmediğinde kişi; Allah'a hep kıyıda ibadet eden *alâ harfîn*/dinin merkezî değerlerine hiçbir zaman yaklaşamayan, riyakâr ve şüpheci insan);⁶ zihni her daim kuşkların barınağı olan (*yertâbû*); kendine de diğer varlıklara da sadakat (*sâdikûn*) gösteremeyen anonim/silik/kimliksiz birine dönüşür. İmanı hem **anlam** hem de **anlama** arayışı olarak gördüğümüzde, ahlaka/eyleme dönüşemeyen salt dilsel ikrarın yüzeyselliği kendiliğinden ortaya çıkacaktır.

Bütüncül (holistik), dinamik ve diyalektik bir şahsiyet yaratma amacına dönük olduğunda iman, doğal olarak zihinsel, kalbî ve bedensel unsurları içine almak durumundadır.

Gerçek (*Hak*) müminler, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen bir hassasiyete, Allah'ın ayetleri okunduğunda/görüldüğünde imanları artan bir duyarlılığa/farkındalığa, Rablerine teslimiyet gösteren bir

3 Hucurat 49/14.

4 Hucurat 49/14.

5 Hucurat 49/14.

6 Hacc 22/11.

güven ruhuna ve varlıklarını Allah yolunda harcayan bir diğerkamılığa sahip olanlardır.⁷ Bu ayetlerde bütüncül şahsiyet oluşturma çabasının çok boyutlu bir sorumluluk temelinde betimlendiğini görmek mümkündür.

Enfâl Suresi'nin 4. ayetindeki kavram örgüsü üzerinden bir iman ve mümin değerlendirmesi yaptığımızda şöyle bir resimle karşılaşırız:

"İşte böyleleridir gerçekten inanmış olanlar! Onların payı, Rablerinin katında büyük onur, bağışlanma ve çok yönlü/değerli bir rızık olacaktır."

Gerçek mü'minler ile onlara karşılık olarak verileceği va'd edilen *kerem/kerim rızık* ayetinin anahtar terimlerdir.

Kerim, kendi türünün en kaliteli-si için kullanılan bir tanımlamadır. Kerim bir yaşam, kerim bir ödülle karşılık bulmaktadır. Varlıksal olarak en kerim olan insan (*ve kerremnâ benî Adem⁸*), kerim bir yaşam sürmekte ve kerim bir karşılık almaktadır. Varlığın devamını sağlayacak *en iyi niteliklere sahip olarak* hayatta kalma iradesi şeklinde tanımlayabileceğimiz kerem, zihinsel, duygusal ve bedensel eylemlerin en iyilerini hayatın temel mak-

İman etmek/güven duymak, ister duygusal (psikolojik/kalbi) olarak tanımlansın isterse zihinsel (tasdik etmek, doğrulamak), teolojik olduğunda bedensel akta dönüşmek zorundadır. Bu durumda iman, hem duygudur hem zihindir hem eylemdir. İmanın 'hakk' kriteri etrafında örülmesi talebi 'İnsanın varolma hakkına dayalı rasyonel bir ahlak'ı öngörmesindedir.

simleri olarak belirleyip, takip etmeyi içerir.⁹ Kerem, içinde sevgiyi/merhameti barındıran bir genişliğe sahiptir ve temel yapıcı unsuru 'başkasına etki etmesi'dir. Burada, bir teolojik davranışçılık zorunluğu kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Birini sevmek, onun iyiliğini istemektir. Birinin iyiliğini istemek, ona iyi gelecek bir şeyi yapmaktır.

7 Enfâl 8/2-4.

8 İsrâ 17/70.

9 Kerem ve Müslüman filozofların daha çok tercih ettikleri bir kavram olarak cüd, Spinoza düşüncesindeki *conatus*'la birebir örtüşen bir içeriğe sahiptir. Spinoza'nun *Conatus*'u kerem'in felsefe ve teolojiye aktarılmış hâliinden ibarettir, diyebiliriz. *Conatus*, hem bireysel hem de toplumsal ilişkiler bağlamında bir varlıkta kalma stratejisi, fiili özüdür. 'Eylem gücümüzde artma ya da azalma' veya 'varlıkta en iyi şekilde kalmakta ısrar' olarak tanımlanan bu terim, ödev ahlakuna dayanmayan, yergi ve yargının ötesinde olan etiğin hareket ettirici düşünce gücünü ifade etmektedir.

Dolayısıyla sevmek, yapmaktır. Bu, duygusal olanın bedensel olana bu kadar hızlı dönüştüğü ve bu dönüşümün zorunlu olduğu bir teolojik davranışçılıktır. İman etmek/güven duymak, ister duygusal (psikolojik/kalbi) olarak tanımlansın isterse zihinsel (tasdik etmek, doğrulamak), teolojik olduğunda bedensel akta dönüşmek zorundadır. Bu durumda iman, hem duygudur hem zihindir hem eylemdir. İmanın 'hakk' kriteri etrafında örülmesi talebi 'İnsanın varolma hakkına dayalı rasyonel bir ahlak'ı öng rmesindedir. Bu talep, kişinin içten, dıştan, kutsal metin üzerinden, vs. her türlü istismarını/sömürüsünü engelleme talebidir. Mümin niteliğinin 'objektif ve 'hakk' kriterleri üzerinden örgütlenmesi iman üzerinden var olabilecek istismarların engellenmesine dönük bir  n uyarıdır.

2. Bir Yetkinleşme Arzusu Olarak İman ve Ahlak

Bütün varlıklar, yetkinleşmeye/kem le dönük bir çaba ve kudret ile doğal olarak donatılıdır. Bu, bir tür varoluşsal dinginliği (*s k nu'n-nefs*) arama h lidir ve her varlığın 'öz' n  oluşturur. Her şey kendi kudretinin elverdiği ölçüde, varlığının sebatını 'en iyi h l üzere' sağlama gayretindedir. Duygular ve arzular bu kudretin iyi ya da kötü yönde artıp eksilmesinden ibarettir. Dolayısıyla duygular/arzular, eylemlere dönüşmekte; bunlar da kaynağını insan doğasında (yeter sebep olarak) bulmaktadır. Aktif ve otonom varlık olma iddiasındaki insanın ilk yapması gerekenlerden biri, kendi doğası üzerinde bu kadar etkili olan tutkuları kontrol edecek bir g ç geliştirmektir.

Aktif ve otonom varlık olma iddiasındaki insanın ilk yapması gerekenlerden biri, kendi doğası üzerinde bu kadar etkili olan tutkuları kontrol edecek bir g ç geliştirmektir.

Etik aklın rehberliğinde yaşayan insan için 'en yüksek iyi'yi bulmanın tek yolu, 'olabilme olanağı'dır. Bu 'olabilme olanağı' tartışmasız, hayatı var kılmaya dönük edimlerle/eylemlerle/amellerle gerçekleştirilebilir. Bu anlamda 'iman etme' veya 'ibadet etme' kişinin kendini yetkinleştirme, eksiksizleştirme isteğidir. İnsanın olabilme imk nlarını zorlamasıdır.

3. Fitrî Ahlak'ın İtici Gücü Olarak İman

Metafiziksel bir düzende bireysel özgürlüğü korumak, toplumsal yapılarındaki ve politik kurumlardaki etkinliğini/özgürlüğünü muhafaza etmek, insanın doğal kabiliyetlerini kabul etmekle doğrudan ilgilidir. İnsan doğasının 'doğru', 'iyi' ve 'estet' olanı buldurması, ahlakın gereğidir ama bunlara yönlendirecek güçlü bir kaynağa ihtiyaç duyulduğu da açıktır. Burada dine, peygambere ve bunlara kaynaklık eden ilahî kudrete neden gerek duyulduğunun cevabı bulunmaktadır.

Çok sağlam kanunların var olduğu bir toplumsal düzende, herkesin bu kanunlara uyması beklenir. Ama bu beklenti, çoğu zaman boşa çıkar. Güçlü bir devlet iktidarının bu kanunlara uymayı sağlaması gibi, ilahi kudret de doğru, iyi ve estet olanın herkesin yaşamında yer tutmasının kaynağı olarak iş görür. Hepimiz, düşen bir insanı kaldırmak gerektiğini biliriz. Bu bilgi, bize doğamızın bildirdiği doğal/sezgisel bir bilgidir. Ama düşen bir insanı herkesin kaldırmadığını görürüz. Buradan çıkan sonuç şudur: Bir şeyin doğru olduğunu bilmek (bilgisel boyut), o doğruyu zorunlu olarak yaptırmamaktadır. Bir şeyin kötü olduğunu bilmek de o kötülükten zorunlu olarak uzak durmak gibi bir sonuç yaratmamaktadır. Doğru bildiğimizi yapmayı, yanlış bildiğimizden de uzak durmayı gerektiren başka bir kaynağa ihtiyaç burada ortaya çıkmaktadır. Bu da **bilgiyle değil iradeyle** ilgili bir durumdur. Dinin bilgimize değil, irademize yöneldiği ve bir irade eğitimi yaparak doğru bildiklerimizi yapmayı, yanlış bildiklerimizden de uzak durmayı istediği açıktır. Bu da bizi yine ahlakla buluşturmaktadır. Buradan, Allah'ın insanlarla ilişkisini neden 'irade' üzerinden kurduğunun cevabı

Doğru bildiğimizi yapmayı, yanlış bildiğimizden de uzak durmayı gerektiren başka bir kaynağa ihtiyaç burada ortaya çıkmaktadır. Bu da bilgiyle değil iradeyle ilgili bir durumdur. Dinin bilgimize değil, irademize yöneldiği ve bir irade eğitimi yaparak doğru bildiklerimizi yapmayı, yanlış bildiklerimizden de uzak durmayı istediği açıktır. Bu da bizi yine ahlakla buluşturmaktadır.

da çıkmaktadır. “Allah bir şeyin olmasını irade ettiğinde...”¹⁰ formunda gelen ayetlerde, Allah’ın varlıkla ilk ilişkisinin, felsefi ve Kelamî teorilerde iddia edildiği gibi, bilgi değil irade üzerinden kurulduğu görülür. İnsanın bilgisi değil iradesiyle denendiği açıktır.

4. İnancın Ahlakî Kanıtı

Bütün bu tespit, önerme ve yargılardan sonra şu soruları sorarak meseleyi nihayetlendirebiliriz:

Ahlakî bir eylem, ne tür sonuçlar yaratmaya yöneliktir? Fayda sağlamak, acıları dindirmek, erdemli olmak ya da bir amaç gözetmeden görev addederek işini yapmak (kategorik ahlak), vs. Bu cevaplar, aynı zamanda, inanmanın ne tür sonuçlar doğurmayı hedeflediğini sormayla aynı değere sahiptir.

İnanma iradesi nasıl bir şeydir? Bu irade tutarlılık, makullük ve kanıt (aşikârlık) ister mi? Dini inancın bir epistemolojisi ve ahlakı var mıdır? Dini inancın çerçevesi nasıl belirlenmelidir? Neye, nasıl inanıldığında ‘dinî inanç’ kategorisine girer? Dinî inancın niteliğini oluşturan, Kur’an’ın müminlerin özelliklerini sayarken sıraladıkları mıdır? “O müminler ki”, denildikten sonra sayılan özelliklerin inancın karakterini oluşturduğunu ve imana somut bir çerçeve kazandırdığını söyleyebilir mi-

yiz? Eğer böyle ise, bu durumda dini inanç doğrudan ahlaka dönüşmüş olmaz mı? Dini inancın, sağlamlığının aşikâr oluşu; yani açık bir kanıtının bulunuşu, anılan inancın bahsedilen eylemleri yaratma kudretine bağlanmış olur. Bu inancın ahlakî kanıtıdır.

İnançla ahlakı yan yana andığımızda, artık zorunlu olarak imanın doğasına ilişkin soru, ahlakî eylemlerin doğasına ilişkin soruyla birlikte değerlendirilmek durumundadır. Ahlakî bir eylem, ne tür sonuçlar yaratmaya yöneliktir? Fayda sağlamak, acıları dindirmek, erdemli olmak ya da bir amaç gözetmeden görev addederek işini yapmak (kategorik ahlak), vs. Bu cevaplar, aynı zamanda, inanmanın ne tür sonuçlar doğurmayı hedeflediğini sormayla aynı değere sahiptir.

10 Örneğin Yâ-Sin 36/82.

Buradan ahlakî eylemlerin doğasına ilişkin tartışmaya geçmek ve bu doğadaki makuliyeti keşfetmek, olasıdır. Ahlakî eylemlerin ve buna götüren zihinsel süreçlerin (inanış ve kabullerin) nasıl çalıştığını Mâtürîdî'den takip edelim:

“Allah, insanların seçim alanına giren hususları, kaçılan zarar, istenen fayda (*emrbi'lma'ruf ve nehyani'l-münker*) konumuna koymuştur ki, davranışlara bağlanan sonuçların arzu edilen veya sakınılan türden olduğu hususu onlarca açıklığa kavuşsun. Yine Allah insan türünü bazı şeylerden nefret, bazılarında da temayül gösteren özelliklere sahip kılarak yaratmış; bunun yanında insan tabiatının nefret ettiği fakat iyi sonuçlar verecek bazı davranışları akıllara güzel, tabiatın temayül gösterdiği bazı davranışları da kötü sonuçları sebebiyle çirkin göstermiştir. Böylece O, insanları tabiatlarına zor gelen şeye zevk verici sonucu uğruna tahammül gösteren ve yine aynı amaçla onun

külfetlerine katlanan bir konuma getirmiştir. İnsan aklının zorluklara göğüs germeye karşı direneceği gerçeğine binaen Allah mükellefleri imtihana tabi tutmuş, bu amaçla güzel davranışlara ve iyi ahlaka teşvik ederek meşru amelleri tercih etmeyi ve meşru olmayanlarından sakınmayı emretmiştir. Allah insanların mükellef tutuldukları konuları zor ve kolay, düz ve sarp olmak üzere iki kategoride yaratmıştır; aslında insanlar bunların her ikisine de fazla zorluk çekmeden ulaşabilirler. Zira insanların bir şeyi istemeleri ya da uzak durmaları da bu sisteme dayanır. Allah sebepleri de söz konusu sisteme bağlamıştır.”¹¹

“... Bu sebeptir ki Allah fitrî temayülleri değil, akılları hüccet kabul etmiştir. Evet, Allah -her ne kadar selim akla sahip bulunmayan

İnsan aklının zorluklara göğüs germeye karşı direneceği gerçeğine binaen Allah mükellefleri imtihana tabi tutmuş, bu amaçla güzel davranışlara ve iyi ahlaka teşvik ederek meşru amelleri tercih etmeyi ve meşru olmayanlarından sakınmayı emretmiştir. Allah insanların mükellef tutuldukları konuları zor ve kolay, düz ve sarp olmak üzere iki kategoride yaratmıştır; aslında insanlar bunların her ikisine de fazla zorluk çekmeden ulaşabilirler.

11 Mâtürîdî, *Kitābu'l-tevhîd*, (Çev. Bekir Topaloğlu), İsam Yay., 2002, s. 284-285.

kimselerle aynı yaratılış özelliklerini paylaşıyorlarsa da- kalemini akl-ı sel m sahipleri için yürütmüş ve onları, *tab'an* sevmeseler de akıllarının güzel gösterdiği Şeye uymak, fıtraten kabul edilir olsa da aklen çirkin olan Őeyden sakınmakla yükümlü tutmuştur; zira akıl kişiye bir Şeyin mahiyetini gösterdiği halde tabiat – fıtr  tabiatı kastediyorum- bunu açık bir Şekilde ortaya koyamaz."¹²

Niha  olarak söylenecek Şey Şudur: Bir eylemin doğru bir Şekilde gerçekleŐebilmesi, bu eyleme ilişkin bütün eğilimlerin, motivasyonların, niyetlerin bilinmesine (bilgisel süreç) ve bunlara duygusal bir bağlılığın geliştirilmesine (kalbi süreç) bağlıdır. Bu hem eylemin tutarlılığı hem de eyleyen kişinin Şahsiyet/kimlik b t nlyę  açısından esastır.■

12 *Kitabu't-tevhid*, s. 284.